

KÜRESELLEŞMENİN SOSYO – EKONOMİK VE SİYASAL SORUNLARI

Prof. Dr. Yusuf RÜSTEMOV *

ÖZET

Makale, küreselleşmenin sosyo-ekonomik ve siyasi boyutunun değerlendirilmesiyle ilgilidir. Küreselleşmenin pozitif ve negatif yanları ele alınmaktadır. Sanayi, sanayi-ötesi ve gelişmekte olan toplumlar açısından küreselleşme süreci incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, Sanayi toplumu, İleri sanayi toplumu, Küresel ekonomi, İletişim ve iletişim teknolojisi.

ABSTRACT

The article is on socio – economic and political aspects of globalization. Positive and negative aspects of globalization are distinguished. From the perspective of industrial, post –industrial and developing societies the globalization process is taken in hand.

Key Words: Globalisation, industrial society, post-industrial society, global economy, communication, communication technology

Küreselleşme, sadece teknolojik ve ekonomik gelişimin tek taraflı bir sonucu değil, aynı zamanda sosyo – ekonomik ve siyasal sonuçları olan bir olgudur.

Endüstriyel toplum içinde gözlemlenen küreselleşme süreci, daha ziyade bilgisayarlı iletişim teknolojisinin yüksek hızla gelişim sergilediği günümüzde

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Felsefe Enstitüsü Müdürü

büsbütün yeni değerler kazanmıştır. Bir takım araştırmacılar tarafından, bu gelişim aynı sosyo- ekonomik yapı içinde değerlendirilmektedir. Örneğin, internet toplumun ateşli savunucularından olan Amerikalı sosyolog A. Toffler (1928)'e göre, ünlü sosyal bilimci D. Bell (1918) ve diğerleri (Z. Bzejnski'nin "teknötron dönemeç" teorisi) tarafınca öngörülen sosyal gelişimin nitelik bakımından yeni aşaması, endüstriyel toplumdan sonra gelen "post" bir süreç olmayıp; aksine D. Bell'in tanımladığı ve gözlemlediği değişim ve süreç sadece sanayileşmenin genişlemesidir. Daha doğrusu "post" endüstriyel değil.

Oysa, post – endüstriyel toplum teorisinin öncüsü olan D. Bell net bir ifadeyle şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Günümüzde teknik gelişimin ibresi yukarı vurmaktadır. Bu şu anlama geliyor, biz hali hazırda dünyanın üçüncü teknoloji devrini yaşıyoruz. Keşif ve yenileme çağını atlatarak daha gelişmiş bir döneme, yeni teknolojilerin yaygın biçimde arttığı ve kullanıldığı bir döneme geçiş yapmışız. Bu sürecin hızı çeşitli ülkelerdeki ekonomik gelişmelerden ve siyasal dengelerden asılıdır. Öte yandan geri dönüşüm imkansızdır; nitekim kendi sonuçları bakımından bir zamanlar Batı'da gerçekleşen kökten devrim, şimdi kendi uygarlık arenasını genişleterek diğer kıtalarda da yaşamı değişime uğratarak bir önceki teknolojik devrimlerin ötesine geçmiştir.¹

Mevcut süreçte, Avrupalıların teşviki sonucu temel üretim biçimlerinin modelleri hayat standartlarını belirleyen tek yanlı ve baskıcı konumunu kaybetmekte; yerel, bir ürünün ve kaynağın tanıtıma dayalı üretimi insanın özel veya toplumsal gelişiminin önemli göstergeleri arasında ön plana sürülmektedir. Böylece, bu değişim doğrultusunda toplu üretim önceki konumunu yitirmektedir.

20. yüzyılın sonlarında haberleşmenin üst düzeyde yer alması, diğer sosyo -ekonomik etkenlerin ona tabi konuma düşmesine neden oldu. İletişim üretimi insani etkinliklerin birincil ihtiyacına dönüştürüldü. Eğer geçen yüzyılın başlarında maddi değerler ve enerji kaynakları büyük dönüşüme maruz kalmışsa ve burada iletişim ikincil rol oynamaktaysa da şimdi iletişim etkinlikleri öncül konumuna yükselmiştir. Gelişmiş ülkelerde üretim alanında çıkarın %80'i iletişimle yönlendirilmektedir. İletişim teknolojisi diğer teknik işlemlerin toplamını, tutarını ve hızını kontrol etmekle, toplumsal yaşamın bütün alanlarına nüfuz etmektedir. İletişim üretimi "iletişim patlaması"na neden olmaktadır. Toplum, iletişimden doğru yararlandığında daha üretken

¹ Daniell Bell, Gryadşee postindustrialnee obşestvo, Moskva, 1999, s.2

olmaktadır. Aksi takdirde tehlikeli bir konuma gelir ve iletişim akımı kontrolden çıkar. Bu durumda, ifrat düzeyinde yükselen iletişim kullanımı hem uzmanları, hem de yöneticileri içinden çıkılması güç şartlarda bırakmaktadır.

Yeni iletişim teknolojisi gerçekte toplumun itici gücüne dönüşmekte ve etkisini büyük ölçüde ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde göstermektedir. İletişim, teknolojik alanda meydana gelen devrimsel nitelikteki süreçlerin bir sonucu olarak iletişim toplumu oluşturmaktadır. Bu toplumun teşekkülü özgür iradeye dayalı olarak gerçekleşmekte ve bu bir nevi sosyal gereksinimdir. Günümüzde insanlığın tekelinde toplumu yapılandırmak için iletişimden daha etkin ve önemli bir araç bulunmamaktadır.

Sosyal düşünce tarihinde ilk kez A.Toffler, iletişim – yönetimsel oluşumlarda eşit etkileşimsel olarak teknik ve endüstriyi birbirinden ayırmıştır. Ona göre, yeni uygarlık değerleri “hem teknik, hem de karşıt endüstriyel” gelişmelere dayalı olarak düşünülmelidir.²

Ama şunu kesinlikle belirtmeliyiz, ne yeni teknoloji, ne de ne denli önemli olursa olsun tek başına küresel ekonominin gelişimini üstlenemez. Küreselleşme süreci birincil derecede siyasal etkileşimlere, özellikle de hükümetlere veya uluslararası mali kuruluşların faaliyetlerine dayalı olarak işlemektedir. Bu türden bir etki, bütün ulus ekonomilerini pazar taleplerine uygun olarak sermayenin, değer ve işlevin özgür dolaşımını algılayan aynı oyun düzeninde bir arada tutmayı amaç edinerek kullanır. Krediye, olanaklara ve dış pazara ihtiyaç duyan ülkelere, onların özel konumlarına bakılmaksızın aynı “yapısal değerlerin” sert kuralları uygulanır. Tanınmış Batılı sosyologlardan Manuel Kastels’in belirttiği gibi: “... Teknolojik devrim iletişim teknolojisiyle birlikte yeniden merkeze geçer ve büyük bir hızla toplumun maddi yapısını biçimlendirir. Ulus ekonomileri dünyanın her yerinde karşılıklı küresel bağımlılığa dönüşmekte ve değişen geometrik düzende ekonomi yönetim ve toplum arası ilişkilerde yeni şeklini kazanmaktadır.”³ Onun zannınca ulus ekonomileri arasındaki karşılıklı ilişkilerin tek modeli düşünülemez. Kendisinin de belirttiği gibi, “ben” – diyor - “postendüstriyalist teorisyenlerin etno – merkezli ilişkiler sistemine eleştirel yaklaşmaktayım; onlar adeta dünyanın Birleşik Devletlere ve Batı Avrupa’ya dönüşeceğini düşünmekte.”⁴

² Bkz. İstoriya teoreticeskoy sociologii, C.3, Kanon, Moskva, 1998, s.93

³ Manuel Kastels, İnformaçionnaya Epoha, Moskva, 2000, s.25

⁴ a.g.e., s.22

Küreselleşme, milli devletlere meydan okumaktadır. Dünya ekonomisinin ve maliyesinin entegrasyonu milli devletlerin benimsediği yasaların önemini azaltmaktadır. Eğer önceleri devletin hudutları yönetimin siyasal ve ekonomik etkisi sınırları içindeyse, şimdi devlet gittikçe daha ziyade uluslararası ekonomik düzene katılmakta, dünyadaki ekonomik süreçten bağımlı hale gelmektedir. Çok uluslu şirketlerin ekonomik gücü, bağımsız devletlerin çoğunun genel iç üretimiyle kıyaslanmaktadır. Herhangi bir ülkenin etkisi dışında olan uluslararası mali kuruluş kendi şartlarını öne sürmektedir.

Dünya ekonomisinde liberalizm ideolojisiyle yönlendirilen değişim süreci sosyal açıdan oldukça karşıt etkileşimlere yol açmaktadır. Bir yandan rekabetin artmasından kaynaklanarak ekonomik verimlilik artmakta, öte taraftan ise fakir kesimlerin nüfusu da büyümektedir. Yani, liberal ıslahatlar ücretlerin azalmasına, fakirliğin ve işsizliğin artmasında etken oldu, bir çok ülkede sosyal farklılık yaşandı. Bu süreç gerek gelişmekte olan ülkelerde, gerekse de gelişmiş ülkelerde yaşandı. Her alanda uygulanan liberal düzene uygun biçimde devletin önceleri elinde bulundurduğu olanaklardan uzaklaştırılması, tüketici harcamalarına ait olanların belirlenerek (gıda, ulaşım, eğitim, sağlık, sosyal savunma vb) devre dışı bırakılması ortamı daha da germektedir.

Küresel ekonomiyi, uzmanlar genelde üç coğrafyaya ayırmaktalar: Kuzey Amerika (Kanada ve Meksika da dahil), Avrupa Birliği ve Asya – Okyanus bölgesi (Japonya, Güney Kore, Çin, Endonezya, Tayvan ve Singapur).

Bilimsel literatürde sık sık “dünya ekonomisi” ve “global ekonomi” anlayışına rastlamaktayız. Bir takım yazarlar bu anlayışları eşit anlamda tanımlarlar. Ancak buna karşıt olanlar da bulunmaktadır. Örneğin, M.Kastels’e göre “dünya ekonomisi denince orada sermayenin birikimi süreci dünya çapında gerçekleşir ve bu sistem Batı’da neredeyse 16. yüzyıldan beri mevcuttur. Global ekonomi ise tamamıyla farklıdır. Bu ekonomik yapı, dünya genelinde reel süre düzeninde tek sistem gibi çalışmak yeteneğine sahiptir.”⁵

Hipermodernizm (veya postmodernizm) adını alan tanımlamaya göre, insan faaliyetlerinin yeni alanı oluşmuştur: Teknosfer. Teknosfer, insanın tekno – araçsal yapıp etmelerinin toplamıdır. Bu tanımlamada, teknik ve teknolojik anlamda gerçekleşen doğal süreçlerin bir sıra bütünsel önerimleri dikkate alınmaktadır. Zira, teknolojinin araçsal değerden parasal değere dönüştürülmesiyle bağlantılı olarak bir nevi, medeniyetin yerini alan özel bir

⁵ a.g.e., s.105

dünya - Teknos (Tahnos) oluşur. Hipermodernizme göre, Teknos ötekiyle (Teknosfer) birlikte sadece yüzeye değil, her alana nüfuz eder. Sosyal tarih terminolojisinde bu çizgi boyu devinim olarak görselleştirilir: geleneksel (anane) – endüstriyel – postendüstriyel (teknötron) toplumlar; son basamakta bir çözülme göstererek “sisteme” dönüşür. Kültür terminolojisinde Teknos realizmden modernizme ve postmodernizme geçiş olarak açıklanır; sonuçta medeniyet teknolojiye döndürülür. Evrim, aşamalı bir devinim halinde şöyle gerçekleşmiş: Bin yıllar boyu süren vahşilik ve sivilizasyon aşamaları. Günümüzdeyse insanlık iletişim ve teknik(bilişim) dönemine girmiştir.

Son yeni bilgisayar – iletişim araçlarıyla ülkeler arası ulaşım büyük ölçüde kısalmakta, süre hızlanmakta; bu da mekan ve zamanın klasik anlayışı ile yeni realiteler arasında uzlaşmazlık yaratmaktadır. Yeni iletişim sistemi insan yaşamının temel ölçüsü olan mekan ve zaman anlayışını kökünden değiştirdi. Yer yüzünün ayrı ayrı bölgeleri kendi uygar, coğrafi ve tarihi anlamını kaybetti ve işlevsel bir merkeze veya konumsal bir üsse dönüşerek enregre olmakla yüzeysel mekanın yerini alan akınsal mekanı meydana çıkardı. Süre yeni iletişim kurgusu içinde kayboldu; geçmiş, şimdiyi ve geleceği aynı bilgi türü içinde karşılıklı ilişkilendirip programlaştırmak mümkün hale geldi. Akınsal mekan ve zaman dışı zaman medeniyetin maddi göstergesi oldu. Bu medeniyetin reel görüntüsüdür ki burada sanal dünya kendini yaratma sürecinde üretilir.⁶

Bilgisayar teknolojisinin, internetin, multimedya ve küresel iletişim araçlarının çeşitli türlerinin hızlı dolaşımı ve görsel mekan kurgusuna dayalı insan faaliyetlerinin amaçsal yeni tarzlarını: yeni iletişim ekonomisini, tele iletişim araçlarını ve sanal coğrafyayı meydana getirir.

İletişim teknolojisinin hızlı gelişimi sanal devlet ve sanal ekonominin yaşanmasına neden olur. Sanal devlette verimli faaliyet göstermek için en son yeni iletişim ve diğer teknolojilerin bilgisiyile donanmış üst düzey uzmanlara gereksinim duyulmaktadır. Bu amaçla eğitimin daha üst düzeye yükseltilmesi yapısal bir önem taşır. Japonya, Güney Kore, Taiwan, Güney – Doğu Asya ülkelerinin tecrübesi bunu kanıtlamaktadır.

Bir takım müellifler ‘sibernetik ekonomi’ görüşünden yararlanmaktadırlar. Burada ekonomik tele-iletişim ve iletişim teknolojisi

⁶ a.g.e., s.353

kullanılmaktadır. Çağdaş ekonomik tele-iletişim ve son iletişimsel bilgisayar teknolojisi alanındaki gelişimin dışında kalmak olmaz.

Amerikalı bilgin P. Veble'nin (1857-1929) 'teknokratik nazariyesi' en geniş anlamda teknik sanayinin gelişimi için gerekli bilgilerin aynı zamanda programlandırılmış makina ve araçlar yapılandırılmış toplamı olarak açıklanmaktadır. "Teknoloji veya makinalaşmış endüstriye etki eden sanayi yapısının konumu gerçek anlamda sivil toplumların genel yönetiminde bulunan bilgi ve deneyin oluşturduğu kapitaldir"⁷. Teknolojinin üretime etkisi, Veble'nin daha 18. yüzyıldan beri bilinen üretim faktörlerinin (toprak, emek, ve sermaye) listesinde dördüncü etken olarak teknolojik bilgiye yer vermiş olmasından önemi anlaşılr.

C.K.Helbreyt'in, teknokratik tanımında endüstri, sanayi ürünleri her zamanki gibi ana sosyal ve en üst kabul edilir. Buradaki amaç P.Veble'nin belirttiği gibi, insanların refahını daha da yükseltmektir.

Geleneksel tanıma uygun olarak, Helbreyt, tekniği 'oluşturulmuş bilgi' olarak kendi açıklamasının merkezine oturtur. Üretim alanıyla birlikte ürünün gerçek tanımlanmasını, belirlenmesini vb. işlemleri içine alan çağdaş oldukça fazla karmaşayı, devasa büyüklükte tekilliği ölçüt edinmeyi imkansız kılmaktadır. Çünkü uzman görüş büyük çapta çeşitli iletişim olgusunu gerekli görür, bu da bir kişinin görevi değildir. Helbreyt'in kanısınca, o dönemde yani 20. yüzyılın 60-70'li yıllarında, sadece bilgi ve deneyin toplamı hakimiyetin kaynağı kabul edilmekteydi. Helbreyt, yeni tekno yapının oluştuğu görüşündedir. O, tekno yapının, çağdaş sanayi teknolojisinin ve yapısının ihtiyaç duyduğu çeşitli bilgiye, deneye, zekaya sahip insanların toplamı olduğunu kanıtlamaktadır. Kanıtsal olarak, Helbreyt'e göre, onaylamanın bütün sürecinde tekno yapının müstesna derecede yasal yetkisi bulunmaktadır⁸. Onun kanısına, devlet 'tekno yapının yönetim gücüne' dönüşür⁹.

Postendüstriyel ve iletişim toplumu görüşüne göre (D.Bell, P.Draker ve d.), burada bilgi ona üretim aracı, entellektüel ve manevi değer ise ürün kabul edilir. Maddi değer geriye itilir. Bu tanımlama toplumun sanayi üretimine olan bağlılığını azaltmayı, hizmet alanında yeni yönelimlerin artmasını, üretimde, üretende ve özel vahitlerde, toplumsal alanda bilginin rolünü belirginleştirmeyi amaç edinmektedir.

⁷ İstoriya Teoretičeskoj Soçiologii, s.93;

⁸ Bkz. Gelbreyt Dj. K., Novoe İndustrialnoe Obşestvo, Moskva, 1969, s.124

⁹ Gelbreyt Dj.K., Ekonomičeskie Teorii i TÇeli Obşestva. Moskva, 1976, s.223

D. Bell 'Geleceğin Postendüstriyel Toplumu' yapıtında (1974) belirttiği gibi, ABD ve Avrupa ülkelerinin bir kısmı gittikçe daha ziyade iletişim toplumuna dönüşürler. Anlaşılan bilgi ve onun yeni tipleri üretimsel gelişimin temelini oluşturur. Yüksek eğitimin önemi durmadan yükselmekte, bilgi yenileşmenin kaynağı ve sosyal kurumlaşmanın esası olmaktadır. Bilgiye dayalı uzmanlar birliği toplumların sosyal ve sınıfsal yapısında çoğunluğu oluşturmaktalar.

D. Bell'e göre, post endüstriyel toplumda yönetim mülkiyete değil bilgiye dayanacak; bilginler, mühendisler ve teknik uzmanlar yönetici sınıfa dönüşecek; entellektüel kurumlar(üniversiteler, araştırma enstitüleri, sanayi laboratuvarları) birincil konuma yükseleceklerdir. Ekonomi maddi ürünlerin üretimine değil, daha ziyade hizmet alanlarına yönelecektir. Siyasal kararlar genelde rasyonel – teknik zemin üzerine oturtulacak ve böylece, 'ideolojilerin sonu' gerçekleşecektir. İnsanlar sosyal değerlerle ilişkilerinde ortak anlaşılmaya varacak; uzmanların yetkiyi tanımlamasından ve sistemli yorumlarından yararlanarak sosyal yapılanmayı belirleyeceklerdir. Kısaca, bizi geleceğe götüren uzman yöneticilerin, teknokratların yeni dönemi başlayacaktır.

Bazı düşünürler, günümüzde endüstriyel toplumda bilgi ve iletişime dayalı ekonomik yapıda geçit sürecinin yaşandığı, kapitalist özel mülkiyetin ve Marksist tanımda yabancılaşmanın ortadan kalktığı, modern insanın yeni değerler düzeninin oluştuğu, küresel ekonominin ve küresel sosyo yapının lehine milli devlet anlayışından vaz geçilmesi gerektiği görüşünü savunmaktalar.

Amerikalı sosyolog P. Draker 'postkapitalist toplum' tanımını ortaya atmıştır. Ona göre, "Genel bilgiden uzman bilgi tanımına geçiş bilgiyi yeni toplum yaratacak güce dönüştürür. Ancak şunu da gözden kaçırmamalıyız, bu toplum uzmanlık gerektiren genler halinde düzenlenmiş bilgiyi esas almalıdır; bu toplumun fertleri çeşitli alanlarda uzmanlaşmış bilgiye sahip insanlardan oluşmalıdır. Onun gücü ve verimliliği bundan ileri gelir"¹⁰.

Önümüzdeki binyılda bilim ve teknolojinin hayal gücüne dayalı gelişimi beklenilir. Teknolojideki değişim günümüzde akıl almaz hızda gerçekleşmektedir. Moleküler biyoloji hayvan ve bitki organizmasında genetik müdahalenin yeni çeşitlerini, aynı zamanda tıbbi tedavinin etkili metodlarını

¹⁰ Novaya Postindustrialnaya Volna na Zapade. Antologiya, Akademia, Moskva, s.100.

ortaya koydu. Bilgisayar ve haberleşmenin sayısal iletimi işte, eğitimde ve kitlesel iletişim araçlarında yeni fırsatlar yarattı.

Teknoloji devrim sonucunda şekillenen toplumu post endüstriyel toplum, modern kapitalist, teknötron ve iletişim toplumu olarak tanımlanmaktadır. Yeni toplumda, kim en son teknolojiye sahipse, o en yüksek gelir düzeyine sahiptir. Bu amaçla bilimsel araştırmaları derinleştirmek, çıkan sonuçların uygulama işlemini hızlandırmak, eğitim düzeyine yükseltmek, geniş iletişim ağları oluşturmak, sosyal savunmayı önemli ölçüde güçlendirmek gerekmektedir. Yeni ortamda toplumun fiziksel değil, bilgisel yeteneklerinden yararlanmaya öncelik tanınmaktadır. Kadroların uzmanlık düzeyi ve bilgisi özel anlam taşır. En önemli hususlardan biri de işletmeciliktir. Bilindiği gibi, işletmecilik üretimin yönetsel teknik, kurumsal ve sosyal konumunu belirleyen bir bilim dalıdır.

İletişim-teknolojisi devrimi sosyo-ekonomik yapının köklü biçimde değişimine, işçilerin iletişimsel faaliyetine ve hizmet sektörüne geçişine yol açtı. Öte yandan toplumda bilgi üreten sosyal çevrelerin faaliyeti önceki dönemlere nazaran etkin biçimde artmaktadır (bilginler, eğitim ve kültür işçileri, teknik uzmanlar, üretimin uzman yöneticileri v. b.).

İletişim toplumunda insan nedenli bilgili ise, kendini daha geniş amaçlı iletişimle donatmışsa onun reel dünyaya ilişkin kurguladığı tasarımları o denli belirgin ve çevreyi daha iyi tanımlayıcı olacaktır. Bu ona kendi maddi ve manevi yeteneklerini daha net sergilemek, doğal yeteneklerini daha iyi yaşama dönüştürmek fırsatı verecektir. İletişim toplumu insan ve insanlığın özgürlüğüne doğru açılan yeni yoldur. Bu süreç global hareket taşır.

Son dönemlerde küreselleşme karşısı geniş olaylar yaşanmaktadır. Bir çok Batılı ülkede küreselleşme karşısı gösterilerin artması radikal sol akımların yeniden dirilişine tanıklık etmektedir. Küreselleşme karşısı akım çeşitli siyasi ve sosyal güçleri, anarşistleri, komünistleri, aşırıları, ekoloji yandaşlarını, hak savunucularını ve diğerlerini birleştirmektedir. Onları gelişimin neoliberal modeline, tekelleşen sermayeye, amerikan emperyalizmine karşı tek cephede bir araya getirir. Özellikle de şunu belirtmeliyiz: Küreselleşme adı altında batılılaşmak, daha ziyade Amerikanlaşmak tehdidi bir çoğunda rahatsızlığa neden olmaktadır. Japon bilgin T. İnoguti, nüfusun çeşitli katmanları arasında gerçekleştirdiği ankete dayanarak, onları 'Amerikan fundamentalizminin' çok endişelendirdiğini belirtir. O, fundamentalizmle şunlara dikkat çekmektedir: "Birleşik Devletler kendi global ekonomik çıkarlarını savaşla gerçeğe

dönüştürmek niyetindedir. Bu da kaçınılması güç karşı tepkiye, negatif reaksiyonlara yol açmaktadır. Japonlar, küreselleşmeyi anglo-sakson pazar ekonomisinin gereksinimlerinin kutsallaştırılmak istendiğini ve bu değerleri ötekilerine dayatmak olduğunu düşünmektedir”¹¹.

Küresel karşıtı oluşumlar sol çıkışlı yönetim olayı örgütler bazında gelişmekte olan ülkelere de el atmışlardır. Ancak bütün bu olanlara rağmen, küreselleşme karşıtı oluşumlar Batı ülkelerinin isteği, özellikle de katkısıyla şekillenmektedir.

¹¹ BKZ. ‘Azıya: Afrika Segodnya’, No 5, 2002, s.8.